

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ל"ה
תשע"ב

ונתילת העמידה – בניין ירושלים

החפיפה הטבעית של שלבי הגאולה כפי שמתבטאת בברכת "ולירושלים עירך"

מדוע מופיע באמצע ברכת "ולירושלים עירך" המשפט "וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין"? הרי ביטוי זה מתאים יותר, וכמעט זהה ומוכפל בברכה המיועדת ספציפית לכך, "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח"? במיוחד כשנאמר לנו בגמרא שסידרו אנשי כנסת הגדולה את ברכות התפילה, מברכת השנים ועד שומע תפילה, לפי סדר הגאולה,¹ ובניין המקדש קודם שם לבואו של חידוש מלכות בית דוד. לכאורה, הכנסת המשפט על מלכות דוד לברכת המקדש מבבלת את הסדר.

אמנם השיב הרד"צ הופמן² הסבר מדעי המוכיח על פי הגניזה הקהירית שבעבר היו ברכת המקדש וברכת בן דוד מחוברים לברכה אחת, ושאינו שם זכר לברכה מיוחדת לצמח דוד.³ רק במחזור ויטרי אנו מוצאים לראשונה את שני העניינים מוזכרים יחד בברכת ירושלים, לצד ברכה מיוחדת להחזרת מלכות דוד. בין אם נקבל את השערת הרד"צ שהוסיפו ברכה מיוחדת לבית דוד בתקופת בבל מתוך כבוד לריש לכותא שראו כהמשך השלשלת,⁴ או את השערת הר"א מונק שמדובר בניסיון להוציא מדעת הנוצרים שהשרישו בלב מאמיניהם שכביכול המשיח כבר בא,⁵ מה שנשאר לנו הוא המשפט על בית דוד באמצע ברכת ירושלים האומר דרשני ומחייב הסבר.

כדרכם של רבותינו נשיב על השאלה בשאלה נוספת. כאמור, מוזכר בגמרא שסדר הברכות הללו הוא לפי סדר הגאולה:
והיו מתרוממת קרנם [של צדיקים בגאולה]? בירושלים, שנאמר "ישאלו שלום ירושלים ישליו אהביך" (תהלים קכב, ו). וכיון שנבנית ירושלים (פרש"י: אחר ישובו לבית המקדש) בא דוד, "אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם" (הושע ג, ה).

עולה מכאן שבנין בית המקדש⁶ קודם לבית משיח בן דוד. אך הדברים שותרים לכאורה גמרא מפורשת,⁷ המובאת בהלכה ברמב"ם, שסדר הדברים גם בעבר וגם בחזרתנו ארצה הוא קודם כל מינוי מלך, לאחר מכן מחיית עמלק ובסוף בניין המקדש.⁸ יש ליישב, שאמנם משתמע במסכת מגילה שכל שלב בגאולה זוכה לברכה בפני עצמה, אך לא מוכח שם שמדובר בשני שלבים נפרדים לגמרי, אלא ייתכן שחופפים זה עם זה. כל שכן לפי הממצאים מהגניזה שהזכרנו, ששתי הברכות היו פעם יחד.

אכן הרמב"ם עצמו מודה לגבי ביצוע הגאולה ש"לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו",⁹ ובוודאי משאיר בכך מקום שהמציאות תהיה שונה מהשערתו ואף מפסיקתו.¹⁰ אנו רואים שבה שאנשי כנסת הגדולה לא הקדישו ברכה מיוחדת למדינת ישראל הדמוקרטית, היא כנראה תוצאה מוכרחת של קיום שלב הברכות של "ברך

עלינו" (פריחת ארץ ישראל), ו"תקע בשופר" (קינוח גלויות). אם הארץ והעם חוזרים לתחייה, בוודאי שנזדקק לשלטון מסוים ולחוקה מסוימת, גם אם שלבי "השיבה שופטנו" (חידוש הסנהדרין, המעבר למשפט העברי) ו"את צמח דוד" (כיסא דוד) יבואו מאוחר יותר. ייתכן שמדינת ישראל שהוקמה בשנת תש"ח מהווה מספיק "מלוכה" כדי לאפשר את בניין ירושלים שהתחיל במלחמת ששת הימים בשנת תשכ"ז, ובע"ה יושלם עם בניין המקדש, אולי עוד לפני בואו של משיח בן דוד. כלומר המציאות מתרצת את הרמב"ם ואת מקורותיו ומיישבת אותם עם המקורות האחרים, שתהיה דרגה מסוימת של מלך (מדינת ישראל) לפני בניין המקדש, ודרגה גבוהה יותר (מלכות בית דוד), לאחר דרגה מסוימת של בניין ירושלים/המקדש.¹¹ ברכתנו "ולירושלים עירך" באה ומבהירה שיתכן גם חפיפה בין השלבים השונים. כשם שהגלויות מתקבצות, על אף שארץ ישראל טרם פורחת לגמרי, כך גם ייתכן שגילוי וקידום מלכות דוד יחפוף במקצת את השלב הקודם של בניין ירושלים והמקדש.¹²

חפיפת שלבים היא הדרך הטבעית ביותר של ההתפתחות האבולוציונית של העולם, כפי שמדגיש מרן הראי"ה קוק במקומות רבים. אמנם יש לפעמים דילוגים וקפיצות בהיסטוריה ובמציאות משלב לשלב הבא. אך בדרך כלל ההתפתחות הטבעית של העובר, של הילד, של האנושות ושל ההיסטוריה, היא אטית, בשלבים חופפים.¹³ אמנם "אין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא", אך זה היוצא מן הכלל הדורש ציון מיוחד, כי הכלל הוא ההפך מכך. הרב קוק הזהיר מפני מהפכות מלאכותיות הבאות לפתור את בעיות העולם והחברה ב"זבנג וגמרנו", שהן מוזיקות יותר מאשר מועילות, ואף מהרסים ומאבדים את הטוב שהיה בשיטה הקודמת.¹⁴ בתהליך הגאולה תיתכן אפילו חפיפת הפכים, "אור וחושך בערבוביה".¹⁵

ייתכן שבכך ניישב גם את הו"א "המסתורין" המופיעה בראש חלק מברכות העמידה, "ולמלשינים", "ולירושלים עירך".¹⁶ כשם שהגמרא במגילה מפרטת שתחת הכותרת של חידוש הסנהדרין ("השיבה שופטנו") נכנס גם תפקידם של ענישת הרשעים ונתינת שכר וכבוד לצדיקים ("ולמלשינים" ו"על הצדיקים", שמה הכוונה לתבירי הסנהדרין עצמם, שישבו כבוד התורה למקומו, במיוחד לאחר שעורער כל כך ב"עקבתא דמשיחא"¹⁷), ובאה האות וי"ו בראשו להדגיש שמדובר בחיבור, בפיורט ובחפיפה בין כמה שלבים. כך ניתן להסביר את רעיון החפיפה שבין חידוש הסנהדרין (שכאמור, כולל שתי ברכות/שלבים נוספים), עם השלב שלאחריו, ולירושלים עירך.

בדומה לכך, הכנסת רעיון כיסא מלכות דוד לתוך ברכת ולירושלים מחבר את שני השלבים הבאים, ומדגיש שיתכן חפיפה ושלא מדובר בשלבי הסולם המסודרים, ששם מתחיל שלב רק לאחר סיום השלב הקודם.

הרב ארי יצחק שבת מרצה בתחומי תושב"ע, יהדות ומחשבת ישראל

¹ בבלי, מגילה יז ע"ב. אפילו האדמו"ר מסאטמאר, ויאל משה, ניו יורק תשל"ח, עמ' לח, ששיתו האנטי-ציונית סותרת את הגמרא, נאלץ להתפלפל ולטעון שקיבוץ גלויות אינו לארץ ישראל (על אף שקשה במיוחד לפי הנוסח החסידי שלו, "וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ לארצנו"), אך אינו יכול לטעון נגד סדר הגאולה שם.
² הרב ד"ר דוד צבי הופמן (תר"ד-תרפ"ב), ממעבדי יהדות גרמניה הניאו-אורתודוקסית, של "תורה עם דרך ארץ", כיהן כראש בית המדרש לרבנים בברלין לאחר פטירת מייסדו ורבו, הר"ע הילדסהיימר. הוא נודע בעולם הישיבות והמחקר בעיקר בפירושו על התורה, שנית למלמד להועיל, והחדרת ספרי מדרש חשובים.
³ מובא אצל ר"י יעקבסון, נתיב בינה, תל אביב תשל"ח, עמ' 326. כך גם בפירושו ר' חננאל, מגילה שם.
⁴ שם, עמ' 328.
⁵ ר"א מונק, עולם התפילות, ירושלים תשל"ד, עמ' 184.
⁶ כך הוכיח שם גם ר"א ממוסק, אהבת איתן, מודפס בעין יעקב, שם, על פי פסחים ה, וירושלמי, מעשר שני, פ"ה. אמנם חידוש הר"ש גורן שבניין ירושלים המוכרזת מכוון ליישוב היהודי שם, ולא לבניין בית המקדש, ראו הגרסה שם בדקדוקי סופרים, "כיון שבאו לירושלים", ואולי כך עולה גם מהמהרש"א. אך פירושו הוא חידוש לעומת הפירוש המובלג ויכל המשנה ידו על התחנה".
⁷ בבלי, סנהדרין כ ע"ב, ופירש"י, "ישלש מצות שהם תלויות זו בזו לעשותן כסדרן".
⁸ רמב"ם, הלכות מלכים ומלחמותיהם, א, א וכן שם, יא, א.
⁹ שם, יב, ב.
¹⁰ כל שכן כשלאבוננו מנהיגו אינם מנהלים את התחייה הלאומית על פי התורה, שיתכנו שינויים מהסדר ההלכתי. אך עלינו לזכור מוטיב מרכזי במשנת הרב קוק, שה"בדיעבד" של האדם הוא ה"לכתחילה" של הקב"ה, הרצ"ב יעקב, לנתיבות ישראל א, עמ' קלה-קלו.

¹¹ הוכחה נוספת לכך בפרש"י שם, שקודם מסביר את שלב ירושלים בתור "נתיישובו בירושלים", ולאחר מכן "ישובו לבית המקדש".
¹² הסבר החפיפה עולה גם ממקור הגמרא מהפסוק שם, "אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם", שכלל אינו חד-משמעי שחידוש המלכות יהיה רק לאחר שבנה הבית.
¹³ הראי"ה קוק, אורות הקודש, ב, עמ' תקסז.
¹⁴ הראי"ה קוק, עין איה, שבת א, קלב.
¹⁵ הראי"ה קוק, עקבי הצאן, עמ' קח, על פי זכריה יד, ז.
¹⁶ ראו השערות שונות שהועלו על ידי ר"א ברילר ור"ד גולדשמידט אצל הר"י יעקבסון (לעיל הערה 3), עמ' 325. מעניין דברי ר"א ב"בשם דורשי רשומות, שעם שתי הו"ו שבראשית שתי הברכות הללו, עולה הגימטריה של האותיות המתחילות של תשע עשרה הברכות למספר 1,800.
¹⁷ משנה, סוטה ט, טו- "בעקבות משיחא חוצפא יסגא... בית ועד יהיה לזנות... וחכמת סופרים תסתר... נערים פני זקנים ילבינו זקנים יעמדו מפני קטנים".

פרשת שלח לך

אך בארץ ישראל העניינים שונים מעט. "לעולם ידור אדם בארץ ישראל ואפילו בעיר שרובה עובדי עבודה זרה, ואל יגור בחוץ לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל" (כתובות קי ע"ב). נימוקי המרגלים הם אמנם מוחשיים ואמתיים, אלא שהקב"ה החליט אחרת. הקב"ה מכיר את הסיכונים הרוחניים ובכל זאת ציווה אחרת. יישוב ארץ ישראל הוא בעצמו דבר קדוש ונשגב, והצלחת עם ישראל בארץ ישראל גורמת טובה בהכרת גדולת ה' והשגחתו. התכלית האלוקית היא בניין מלכות ה' בארץ, על אף ההשלכות הרוחניות שיצאו כתוצאה מכך. המחשבה כי גשמיות ורוחניות אינן הולכות יחד, וכי זו סותרת את זו – ההפך ממגמת היהדות: לקדש את החומר.

מחסור באמונה: על פי הרב נבצל הנשיאים חטאו בכך שהחשיבו את קשיי הארץ כגורם עצמאי. כלומר שיש את רצון ה' (לעלות לארץ) וזה חשוב ויפה, אך לשיטתם יש גורמים נוספים מלבד רצון ה' וגם בהם צריך "להתחשב". אותו מודל מחשבתי חוזר על עצמו גם בסיטואציה אחרת: "וישכמו בבקר ויעלו אל ראש ההר לאמר, הננו ועלינו אל המקום אשר אמר ה' כי חטאנו". הקב"ה בישר לעם שבעוונם הם ילכו במדבר ארבעים שנה, אך העם מחליט בכל זאת לעלות לארץ. דפוס המחשבה כי הקב"ה נתון לשינויים ולגחמות הוא החיסרון באמונה שהוביל למעשיהם.

יהי רצון שזוכה להעמיק את הקשר לארץ ולאומה!

(הדברים מבוססים על דברי מו"ר הרב שלמה אבינר בספרו "טל חרמון" על התורה).

אליחי דדי

סטודנט לתואר שני במקרא וספרות חכמים
ואברך בכולל אורות יעקב

"וישלח אתם משה ממדבר פארן על פי ה', כלם אנשים ראשי בני ישראל המה". רש"י מבאר: "כל אנשים שבמקרא לשון חשיבות, ואותה שעה כשרים היו". וכן מוסיף החזקוני: "מכאן ואילך הלכו והחמיצו". היכן חלה התפנית בסיפור? מה גרם לראשי העם ולטובים שבמנהיגו לסטות מדרך הטוב ולהוציא דיבה על הארץ?

חכמינו העלו מספר מניעים אפשריים לחטא המרגלים:

א. נגיעה אישית: לדעת הרמח"ל טובתם האישית של המרגלים היא זו שעמדה לנגד עיניהם של הנשיאים: "הוא שגרם לפי דעת חכמנו ז"ל אל המרגלים שיוציאו דיבה על הארץ וגרמו מיתה להם ולכל דורם מיראתם פן ימעט כבודם בכניסת הארץ, שלא יהיו הם נשיאים לישראל – ויעמדו אחרים במקומם" (מסילת ישרים פרק יא). פחד הנשיאים לאבד את תפקידם ואת משרתם הוא שגרם להם לעוות את דבריהם. אמנם במדבר הם כיהנו כמנהיגים, אך ייתכן שבארץ ישראל ההנהגה תשתנה. רבי יהודה הלוי, בעל ספר הכוזרי, מעלה אף את עניין הרכוש והנכסים שפחדו הנשיאים לאבד עם עלייתם לארץ. לנקודה דומה מתייחס גם החזקוני: "הלא טוב לנו שוב מצרימה: כשהיינו במצרים אם מת אחד ממנו היה מניח נכסיו לקרוביו או שכניו – אבל עכשיו הכל לבז".

ב. הדאגה לרוחניות העם: פחד רוחני גדול עמד לנגד עיני המרגלים בטרם כניסתם לארץ. בעוד שבמדבר הם אוכלים מן להנאתם ונהנים מזיו השכינה, בארץ הם יצטרכו לבנות ולחרוש, לעמול ולקצור, ושאלתם היא היכן נכנסת כאן התורה. הקמת תשתיות כלכליות, צבאיות ומדיניות של מדינה הן לא דבר של מה בכך. מבחינתם, כניסה לארץ פירושה נפילת הבניין הרוחני של העם. בהכרח שהעלייה תביא להידרדרות רוחנית ומוסרית בעם. המרגלים אינם מאמינים שיש בכוח הקדושה להופיע גם במסגרות החול. לשיטתם, חיי קדושה אפשריים רק על ידי בריחה מחיי החומר.

מחנכים באמונה

ספר החינוך

ברוריה מכמן

"ועתה בהיות תרי"ג מצות שבספר מפרשות בתוכו הנה ונהנה בתוך ספורים אחרים [...] אולי לא יתן לבו הקורא בסדר לתמוך לראות כמה מצות קרא באותו שבוע ולא יעיר לבו לזרז עצמו בהם, על פן ראיתי טוב אני הדל באפלי תלמיד התלמידים שבזמני, איש יהודי מבית לוי ברצלוני, לכתב המצות על דרך הסדרים, וכסדר שנקתבו בתורה זו אחר זו, לעורר לב הנער בני והילדים חביריו בכל שבוע ושבוע, אחר שילמדו אותו הסדר, בחשבון המצות, ולהרגיל אותם בהן". כך מסביר מחבר ספר החינוך את תפקידו החינוכי של ספרו.

ספר החינוך הוא אחד הספרים הידועים והנפוצים ביותר בארון הספרים היהודי, ובכל זאת מחברו נשאר עלום שם ועד היום – למרות השערות רבות שהעלו חוקרים – עדיין לא התברר הדבר לאשורו. הספר נכתב בספרד בעברית רהוטה, כנראה באמצע המאה ה-13.

ספר החינוך מונה את המצוות בכל פרשה ופרשה כשהוא ממיין אותן למצוות עשה ולמצוות לא תעשה. המצוות בספר החינוך מסודרות לפי סדר הופעתן בפרשיות התורה. הדיון על כל אחת מהמצוות נחלק לארבעה חלקים:

תכונת המצווה: מקור המצווה בלשון הכתוב ופירושה על פי חז"ל;
שורשי המצווה: טעמי המצווה;

דיני המצווה: פרטי המצווה, כפי שכתב הרמב"ם ב"משנה תורה";
הגבלת המצווה: היכן ומתי נוהגת המצווה, מי חייב בה ומה העונש לעובר עליה.

בביאור טעמי המצוות מדגיש כותב הספר עיקרון יסודי:

"דע כי האדם נפעל כפי פעולותיו. ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עושה בהם, אם טוב ואם רע, ואפילו רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, אם יערה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצוות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב, ובכח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות" (ספר החינוך מצוה טז).

כלומר, מערכת ההוראות המפורטת של ההלכה מסייעת לנו להקפיד על התנהגות ערכית מתמשכת. היא מחנכת אותנו ומעצבת את אישיותנו. אדם הופך להיות מה שהוא עושה; מעשים טובים הופכים את האדם לאדם טוב.

לעיון נוסף:

- נבון, חיים, "ההלכה היא גדר, אבל גדר טובה", בתוך אתר הידברות: <http://hidabroot.org/ARDetail.asp?BlogID=112016>
- רוזנברג יהושע, "ספר החינוך", בתוך אתר דעת: <http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=2060>